

Відділ освіти, молоді та спорту Пирятинської міської ради
Пирятинський ліцей №4 Пирятинської міської ради
Полтавської області

Н.П. Бодак

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА
ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ТА ЛІТЕРАТУРИ**

Пирятин 2023

Бодак Ніна Петрівна
Учитель української мови
та літератури
Пирятинський ліцей №4
Пирятинської міської ради
Полтавської області
Спеціаліст вищої категорії
„учитель-методист“
Стаж за фахом -34 роки

Методичний посібник містить узагальнений теоретичний матеріал та зразки вправ і завдань щодо формування ключових - соціальної та громадянської компетентностей на уроках української мови та літератури.

Розрахований на вчителів-словесників та учнів закладів освіти.

Рецензенти: Василенко Валентина Миколаївна, заступник директора з навчально-виховної роботи Пирятинського ліцею №4, спеціаліст I категорії.

Оніщенко Наталія Олександрівна, керівник спільноти учителів української мови та літератури, зарубіжної літератури Пирятинської ТГ, спеціаліст вищої категорії, старший учитель.

Схвалено методичною радою Пирятинського ліцею №4 Пирятинської міської ради Полтавської області (протокол №01 від 18.01.2023).

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ.....	8
РОЗДІЛ 2. МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ – ДІЄВИЙ СПОСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	14
2.1. Зразки завдань та вправ до теми: Осип Турянський „Поза межами болю“.....	20
2.2. Зразки завдань та вправ до теми: Драматичний етюд Олександра Олеся „По дорозі в Казку“.....	27
2.3. Зразки завдань та вправ до теми: В.Підмогильний. Роман „Місто“.....	39
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47

ВСТУП

Актуальність і перспективність досвіду:

Сучасна освіта не може залишатися осторонь важливих суспільних процесів і перетворень. Вони спонукають нас до розуміння цінності громадянської освіти. Відповідальність, рівність, права людини, демократія, повага до різноманіття, повага до людської гідності стають тими поняттями, які обговорюють не лише правозахисники, але й учні школи.

Формування громадянської компетентності - одне з основних завдань Нової української школи. Її ключова мета - виховати свідомого громадянина, патріота, професіонала, людину, світогляд і спосіб мислення якої спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що самовизначення людини в сучасних умовах є однією з пріоритетних цілей системи освіти. Концепція „Нової української школи“ - це свого роду програма нововведень до середньої освіти у державі, яка має за мету змінити підхід вчителів до навчання учнів, а з самих дітей зробити не стільки „знаючих“, скільки „думаючих“ громадян. Сьогодні школа повинна забезпечити формування та розвиток ініціативної осо-

бистості, здатної жити в принципово нових умовах, реалізувати себе в житті, бути успішною і сприяти розвитку суспільства. Учителю-словеснику випадає найвідповідальніша місія – допомогти учнівській молоді в її становленні як особистості. Засобами мистецтва слова філолог має можливість формувати, збагачувати внутрішній світ дитини, позитивно впливати на її свідомість і підсвідомість, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак; допомагати дитині орієнтуватися в суспільних процесах, аби та усвідомлено визначила в них власне місце та змогла діяти в майбутньому з користю як для суспільства, так і для себе. Наскрізна лінія „Громадянська відповідальність“ забезпечує розвиток соціальної й громадянської компетентностей. Важливим у її впровадженні є здійснення міжпредметних зв'язків (українська мова, українська література, історія, зарубіжна література, образотворче мистецтво, музика, природознавство, географія, етика), що забезпечить формування в учнів цілісної картини світу, допоможе отримати якісну освіту, тобто конкурентноздатну, спроможну забезпечити кожній людині можливість досягти тієї чи іншої мети, творчо самостверджуватися в різних соціальних сферах.

Мета даної роботи – узагальнити й систематизувати надбання педагогіки з проблеми формування соціальної та громадянської компетенції учнів, застосування міжпредметних зв'язків через наскрізні змістові лінії як засіб інтегрування навчального змісту.

Результативність досвіду:

Підвищився інтерес до вивчення предмета, діти вчаться розвивати критичне мислення, наводити приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва, де герої проявляють активну громадянську позицію; висловлювати ставлення до порушених проблем; твердо, але толерантно відстоювати свої погляди в дискусії; працювати в парі, групі, виконувати доручену роль; приймати спільне рішення.

За інноваційним потенціалом досвід носить комбінаторний характер, так як передбачає конструктивні поєднання, інтеграцію сучасних педагогічних технологій та методик, спрямованих на розвиток творчої особистості. Це дозволяє вчителю самому творчо інтерпретувати різні підходи до організації освітнього процесу, а не заглиблюватися в суть тільки однієї технології.

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

У сучасній педагогічній науці актуальним залишається питання розвитку ключових компетентностей учнів на уроках. Актуальність реалізації громадянської та соціальної компетентності підтверджується оновленими освітніми програмами з української мови та літератури. Соціальна компетентність - це якісна характеристика особистості, здатність адекватно оцінювати навколишню дійсність на основі повноти знань про неї, які дають змогу зрозуміти основну закономірність соціальної ситуації, вміння знаходити інформацію в невизначеній ситуації й упевнено будувати свою поведінку для досягнення балансу між своїми потребами, очікуванням, сенсом життя і вимогами соціальної дійсності, вміння задовольняти бажання, спираючись на норми.

Під громадянською компетентністю розуміємо сукупність знань і досвіду у громадянсько-суспільній діяльності. Формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти має на меті сприяти формуванню системи демократичної громадянської освіти в Україні

завдяки поширенню європейського досвіду, наближати Україну до європейського освітнього, соціально-політичного, економічного і правового простору, слугувати набуттю нею європейської культурної ідентичності [15].

Виховати в учня громадянську компетентність означає сформувати в нього комплекс особистісних якостей і рис характеру, що є основою специфічного способу мислення та спонукальною силою повсякденних дій, вчинків, поведінки. Це патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, готовність трудитися для розвитку держави, захищати її, підносити міжнародний авторитет. Це повага до батьків, свого родоводу, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї незалежності як його представника, спадкоємця й наступника. Це дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу, екологію. Ці та інші якості й риси формуються в процесі засвоєння учнями духовних надбань рідного народу, цілеспрямованого національного виховання як системи ідей, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної політики українського народу, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих

поколінь, виховання їх в душі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації. Відтак громадянське виховання ґрунтується на ідейному багатстві народу, його морально-етичних цінностях, виховній мудрості, що трансформовано в його педагогічному досвіді. Для того, щоб діти стали народом, творцями своєї долі, необхідно, аби вони за час навчання, виховання в сім'ї, школі міцно засвоїли історію розвитку своєї держави, духовність, культуру рідного народу, глибоко проїняли його національним духом, способом мислення і буття.

Працюючи над проблемою „Формування соціальної та громадянської компетентності учнів на уроках української мови та літератури“, у центр уваги ставлю щоденні проблеми учнів та їхніх батьків як громадян, тобто членів суспільства, які мають права та обов'язки. Такими проблемами є, наприклад, освіта й охорона здоров'я, соціальний захист, громадський транспорт, стан навколишнього середовища. Це дає змогу розвивати такі риси особистості, як поінформованість, здатність до дослідження, активність, ініціативність, комунікабельність, відповідальність. Бо мозок учня не тільки отримує інформацію, а й обробляє її. Зазвичай намагаюсь наводити приклади із життя.

Під час роботи над темою я користувалась наступними підходами щодо формування соціальної та громадянської компетентності:

- побудова занять на основі рівноправного партнерства й спілкування;
- забезпечення умов для становлення особистості як громадянина;
- запровадження ефективних форм, методів формування громадянської позиції учнів;
- допомога учням у практичному застосуванні правових знань для пояснення фактів навколишнього життя;
- обмін думками щодо опрацьованого матеріалу, накопичення дітьми системних знань через здорове, емоційне сприйняття та логічне мислення;
- творча робота з власними судженнями про моральні й правові норми;
- робота над культурою мовлення.

Ефективність роботи над темою залежить від форм і методів її організації. Велику роль я надаю активним методам та формам.

Наприклад, метод „Займи позицію“. Учні на практиці використовують уміння захищати власну позицію, вчать вислуховувати інших.

На уроках української літератури пропоную учням уявити себе журналістами, взяти інтерв'ю у батьків на теми, пов'язані з вивченням того чи іншого художнього твору. Наприклад, як би вчинили ваші батьки, уявляючи себе на місці матері й батька героя повісті І. Франка „Захар Беркут“ Максима.

На уроках української мови використовую написання диктантів на правову тематику, як от „Відповідальність за забруднення довкілля“. При вивченні теми „Речення“ пропоную учням таке завдання:

Закінчіть речення:

Державні символи України є - _____

Державний прапор України _____

Я маю право на _____

Я знаю такі державні свята _____

Я знаю такі народні свята _____

До форм роботи, які я використовую, відносяться:

- ситуаційно-рольова гра;
- інсценування;
- гра-бесіда;
- гра-мандрівка;
- бесіда;
- уявна подорож;
- ігри.

Моя робота дає певні результати. Учні знають про:

- національні та загальнолюдські цінності;
- правила спілкування з однолітками та дорослими, норми поведінки в різних ситуаціях.

Учні вміють:

- спілкуватися з однолітками та дорослими;
- колективно обговорювати проблеми;
- беруть участь у колективній діяльності сім'ї та класу, прийнятті колективних рішень;
- залучаються до суспільно корисної праці;
- здатні висловлювати і відстоювати власну точку зору щодо прав та обов'язків людини-громадянина;
- у поведінці та оцінках учні виявляють:
- прагнення до справедливості, чесності, відповідальності;
- визнання та сприйняття багатоманітності;
- повагу до культури, мови, традицій власного й інших народів.

Формування компетентного громадянина України вкрай важливе завдання кожного вчителя. Я сподіваюся, що мої вихованці стануть свідомими громадянами України, які будуть цікавитись, оцінювати, виражати особисту точку зору щодо подій, які відбуваються в сучасному суспільстві.

II. МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ - ДІЄВИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Під час навчання у школі, дитина, з допомогою вчителя, оволодіває комплексом загальнонавчаних необхідних теоретичних та практичних знань, які формують її світогляд та пояснюють ключові аспекти сучасного світу. Громадянські та соціальні компетентності, які ми формуємо у здобувачів освіти, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, добробуту, здорового способу життя; усвідомлення рівних прав і можливостей для кожної особистості; дбайливе ставлення до власного здоров'я і збереження здоров'я інших людей; ідентифікацію себе як представника України.

Ця компетентність уже закладена в дитині, проте її потрібно цілеспрямовано розвивати й добирати ті загальнолюдські цінності, які потрібні для досягнення певної комунікативної мети. Леоніду Куценку належать такі слова: „Філологи – це найнебезпечніший і найсвятіший фах... Майже всі вчителі в школі працюють із розумом та головою, а філологи – із серцем і душею...“[5] Філолог має можливість творити душу дитини як на уроках мови, правильно вибираючи соціокультурну змістову лінію, так і на

уроках літератури, визначаючи проблематику твору, працюючи над його ідейним спрямуванням, над характеристикою персонажів. Завдання вчителя - не лише подати навчальний матеріал у цікавій і доступній для учня формі, а й досягнути розвитку духовної культури особистості, створити умови для вибору молодою людиною своєї життєвої позиції, формувати в неї гуманістичний світогляд, національну свідомість, високу мораль, активну громадянську позицію. Адольф Дістерверг колись сказав: „Учитель повинен свідомо йти в ногу з сучасністю, проймається й надихатися силами, які пробудилися в ній“ [14]. Шкільний курс української мови та літератури показує, що в них закладені значні можливості для реалізації зв'язків з усіма навчальними дисциплінами. Мета навчання на інтегративній основі – дати цілісне уявлення про довкілля, сприяти підвищенню розумової активності школярів, забезпечити самореалізацію, самовираження, розвиток гармонійної особистості з притаманними їй загальнолюдськими цінностями. Ефективним засобом формування інтегративних умінь і навичок є різноманітні міжпредметні зв'язки (з історією, етикою, географією, живописом, музикою), що являють собою короткі принагідні вкраплення в урок матеріалу інших предметів.

Найчастіше українська мова пов'язується з літературою і навпаки: використання зразків художнього стилю на уроках мови; спостереження над мовою художніх творів на уроках літератури. Поєднання окремих предметів передбачається самим змістом навчання: написання переказів і творів за картиною, вивчення правопису слів іншомовного походження, ознайомлення з історичним пластом української лексики чи з історичною добою, події якої лягли в основу художнього твору. Здається, що немає твору в українській літературі, вивчаючи який не знайшов би потрібний за тематикою витвір суміжного мистецтва. У вчителя під рукою завжди повинні бути репродукції картин художників, фонохрестоматії з літератури, відеокасети, записи потрібних музичних творів. Вивчаємо елементарні правові норми, опрацьовуючи твори української літератури, метою сталого розвитку яких є формувати розуміння сутності людського життя, призначення людини на Землі. Учимо дітей не відокремлюватись від суспільства, від оточуючих, не думати лише про себе, а допомагати ближньому, відчувати власну необхідність правильно будувати стосунки з ровесниками. Часто на уроках української літератури та мови звертаємось до творів світової літератури, зокрема скільки повчального можна ос-

мислити, звернувшись до байок Езопа, скільки тем переплітається. Кожна людина є світом, і цей світ - психічний. Він має певні закономірності, що їх вивчає психологічна наука. Орієнтуватися в цьому світі - тобто в самому собі - не менш важливо, ніж орієнтуватися у світі зовнішньому. Людина та оточуючий світ - це дві безодні, пізнавати їх можна без кінця. Не так легко виховати в собі уміння вийти переможцем із власної життєвої кризи (а воно потребує володіння своїм внутрішнім світом, покладання на себе відповідальності за внутрішні наслідки своїх вчинків), але якщо часто проводити на будь-яких уроках такі вправи чи тренінги, збільшуємо шанси добитися успіху. Застосування виховного ідеалу української народної педагогіки підносить повноправну індивідуальність особистості зі своїм самопізнанням і повним утвердженням власного „я“, цілком імпонує національній природі української дитини й дає оптимальні результати в її розвитку. Г.Сковорода вважав, що саме в народній педагогіці зможе знайти відповіді на корінні питання навчання і виховання високоморальної людини. Він стверджував, що головне в житті – це серце, бо воно є „корень, сонце, голова и царь человеку“ [13]. Не можна не звернутися до спадщини педагога

В.О.Сухомлинського. Речення і невеликі тексти, взяті з його творів, сприяють формуванню високих моральних рис, працелюбності, героїзму, любові до Батьківщини, матері: „Виховуй у собі людину — ось що головне. Інженером можна стати за п'ять років, вчитися на людину треба все життя“ [8]. Аналізуючи образи будь-якого твору літератури, можемо провести зв'язок із мовною змістовою лінією, наприклад, утворити „моральний ланцюжок“, підбираючи прислівники, які характеризують поведінку Чіпки (грубо, брутально, злобно, нечемно, немилосердно, презирливо, зневажливо, безбожно...), пояснити значення слів.

Мета інтегрування навчального змісту на уроках української літератури - проектувати модель поведінки особистості, яка опирається на загальнолюдські цінності; сприяти вивченню й глибокому розумінню історії та культури українського народу, його світогляду. Аналізуючи твори літератури, ми певною мірою проектуємо життя дітей, акцентуючи увагу на те, як головні герої художнього твору вирішують для себе ту чи іншу проблему, робимо висновки, шукаємо разом уже сьогодні відповіді на запитання, які виникатимуть не раз у майбутньому в самих

дітей, готуємо їх до життя. Таким чином, використання міжпредметних зв'язків дозволяє:

- підвищити мотивацію учнів до вивчення предмета;
- краще засвоїти матеріал, підвищити якість знань;
- активізувати пізнавальну діяльність учнів;
- полегшити розуміння явищ і процесів, що вивчається;
- аналізувати, зіставляти факти з різних областей знань;
- якнайповніше реалізувати освітні можливості кожного учня;
- формувати вміння і навички практично використовувати набуті знання в будь-якій ситуації, у повсякденному житті;
- розширювати ерудицію школярів.

Отже, формування соціальної та громадянської компетентності учнів можливе лише завдяки всебічному їх розвитку в процесі навчання, що досягається також і через широке, систематичне й цілеспрямоване застосування міжпредметних зв'язків.

2.1.Зразки завдань та вправ до теми:

Осип Турянський „Поза межами болю“. Загальнолюдські мотиви у творі, гуманістичні цінності, що утверджуються в ньому.

1. Епіграфи до уроку:

Між небом і землею життя людини найцінніше.
Протагор.

Лише ті здатні жити, кому часто доводилося бути на краю смерті. Дж.Неру.

Треба прагнути бути людиною, незважаючи на всю жорстокість навколишнього світу, і це можливо.
О.Генрі.

(учні вибирають один і працюють над його обґрунтуванням протягом уроку)

1. Постановка проблеми, над вирішенням якої працюємо протягом уроку:

У чому сенс життя людини? (думки учнів на початку уроку й у кінці уроку після роботи над твором – доповнення, коригування).

3. Евристична бесіда.

- Які твори української літератури застерігають нас від мілітаризму, війни? („Оборона Буші“ М. Старицького, „Вершники“ Ю.Яновського, „Я (Романти-

ка)“ М.Хвильового, „В житах“ Г.Косинки, „Україна в огні“ О.Довженка, „Момент“ В.Винниченка та інші)

- Що хоче показати своїм твором кожен автор?

- Узагальніть тему та ідею творів. (Показується безглуздя війни, її антигуманна сутність, пов'язана з людськими вадами, аморальністю; прослідковується заклик залишатися людиною в найскладнішій ситуації, утверджується найвища цінність – людське життя, любов)

- Як ви розумієте слова Осипа Турянського? Як можна пов'язати їх з біографією письменника? „Людина на війні — це воля. Є воля — є людина! Нема волі — нема людини! Скільки волі, стільки й людини“.

4. Дискусійне запитання: Що керує людиною на війні: інстинкт самозбереження чи прагнення до перемоги над собою?

5. Метод проектних технологій: Проектуємо модель життя людей планети без воєн? Чи реально це?

6. Скласти сенкан з одним із слів:

Життя ... (багатостороннє, бурхливе виховує, навчає, розвиває дає змогу реалізувати себе боротьба)

Смерть... (нестерпна, незвідана відбирає, карає, знищує є небажаною для кожної людини вічність)

7. „Мікрофон“:

Чого навчає цей твір?

Чи наділені ви достатньо фізичною та моральною силою для подолання життєвих труднощів?

Про що потрібно пам'ятати кожному, хто робить певні кроки, що можуть принести лихо іншим?

Чи здатні залишатися оптимістом навіть у критичній для вас ситуації?

Що побажали б ви людям ХХІ століття?

Після прочитаного твору війну я став(ла) сприймати як....

8. Коло Вена: Що єднає і різнить Оглядівського і Добровського (Оглядівський: спокійний, врівноважений, глибоко сприймає горе товаришів, слабкий фізично, вижив. Добровський: іронізує, має організаторські здібності, гордий, не показує свого безсилля, загинув від пострілу своєї ж рушниці. Обидва: українці, освічені, притаманна воля до життя.

9. Міні-диспут: Добровський про смерть Бонні: „Прокляте те життя, в котрому слабший мусить згинути, щоб дужчий міг жити“.

Чи не є це запереченням життя взагалі?

Міжпредметні зв'язки.

1. Група „Історики“ підготувала матеріал про австро-сербський фронт Першої світової війни

2. Група „Лінгвісти“ підготувала пояснення окремих слів (межа, воля, біль)

Межа(за Академічним тлумачним словником української мови) - перен. Останній, крайній ступінь. Є і в житті людини, і в житті цілих народів така межа, за яку ніяк не можна відступати, не втративши гідності; Найміцніший сплав сталі має межу витривалості; - критичну грань між чим і чим, чого і чого, перен. Границя поділу, розрізнення яких-небудь явищ, предметів тощо. Я і сам знаю, що не можна провести межу між живим і мертвим. І надто тонкою буває межа, яка розділяє добро й зло, любов і ненависть, злети й падіння.

Воля - одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні

своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки. Він зусиллям волі подавив у собі те бажання. Прагнення досягти своєї мети; рішучість. Наполегливість, воля - усе на путі переможе - І гірські перевали, і хащі, й глибокі моря.

Біль - відчуття фізичного страждання. Він аж застогнав від болю; Відчуття прикрості, образи, смутку. З болем у серці згадав Силантьєв, що техгурток.. працює кволо.

3. Група „Психологи“ допоможе скласти психологічну характеристику героїв твору, які опинилися у надзвичайно важких умовах.

Страх – внутрішній стан, що обумовлений загрозою реального та передбачуваного лиха. З точки зору психології вважається негативно забарвленим емоційним процесом. Афективний страх зумовлюють надзвичайні реальні обставини, здебільшого пов’язані з небезпекою для власного життя. Він виражений у тому, що на певний час паралізує волю людини, її здатність до свідомої діяльності. Робота нервової системи різко порушена і людина не дає собі звіту у вчинених діях. Паніка охоплює майже раптово цілу масу людей, заражає їх почуттям неминучої небезпеки.

Стрес. Поняття „стрес“ (англ. stress - напруження) було запропоновано канадським ученим Г. Сельє як спосіб досягнення резистентності (стійкості) організму до дії негативних чинників будь-якого походження. Це неспецифічна реакція на різноманітні подразнення, що перевищують певний рівень і тому стають неприємними і небажаними. Ця реакція виникає і тоді, коли організм не може протягом тривалого часу перебувати у стані напруження. Згідно з поглядами професора Різві стрес може розглядатися у трьох значеннях:

1) стрес - стан тривоги в організмі, який він прагне усунути чи зменшити;

2) стрес - психічні і поведінкові реакції, що відображають стан внутрішнього неспокою чи його придушення;

3) стрес - подія чи умова в фізичному чи соціальному оточенні, яка веде до вживання заходів для агресії, уникнення, прийняття рішення про усунення і ослаблення загрозливих умов.

Психологічний стрес як особливий психічний стан є своєрідною формою відображення суб'єктом складної, екстремальної ситуації, в якій перебуває

людина. Оцінка життєвої ситуації, сприйняття її як загрозової для фізичної, психічної складової особистості залежить від індивідуальних властивостей особистості, умінь, навичок відповідно до специфіки особистого досвіду індивіда під час переживання схожих ситуацій. Емоційна реакція особистості є суттєвою внутрішньою умовою, що визначає її психічну життєдіяльність. Поради психолога (прийоми, що допоможуть зняти стрес)

4. Мистецький контекст. Асоціативна вправа (звучить „Танець смерті“ Антоніо Вівальді) Уявіть, що перед вами мольберт, фарби й пензлі. У кольоровій гамі вам потрібно усно змалювати загальне враження від прочитаного твору О. Турянського „Поза межами болю“. Які кольори ви б використали? (відповіді учнів). Чи співпадають вони з тими, які використані на картинах цієї тематики? Складіть асоціативний ряд до слова війна - (жах, смерть, кров, нещастя, горе, розруха, розлука, сироти...). Його можна утворити й за допомогою малюнків.

2.2.Зразки завдань та вправ до теми: Драматичний етюд Олександра Олеся „По дорозі в Казку“. Трагічна суперечність між духовністю, мрією й жорстокою дійсністю

Епіграфи до уроку: Людину можна знищити, але її неможливо перемогти (Е.Хемінгуей). Важко повзти з гордо піднятою головою (М.Жванецький). Можливість вибору робить людину людиною. Однак саме це найбільше ускладнює людині життя.

1.*Метод „Незакінчене речення“:* Сумніватися – це добре чи погано?

2. Як ви думаєте, що поєднує вислови відомих людей? Як це пов'язано з темою уроку? „Не дано стати великим лідером тому, хто хоче зробити все сам або привласнити собі всі заслуги за зроблене“ (Е. Карнегі);

„Своєю справою кожен повинен займатися так, ніби допомоги йому шукати ніде“ (Д. Галіфакс);

„Великі можливості приходять до всіх, але багато людей навіть не підозрюють, що зустрічалися з ними“ (В. Даннінг).

6. Проблемне запитання Чи відповідають риси характеру головного героя твору рисам лідера?

Що саме стало причиною того, що мрія не була досягнута?

Ознайомившись із сходинками „*Кроки до успіху*“, робимо висновок: Якої (яких) сходинок немає в головного героя? Чи можна без цих рис характеру бути лідером? Як їх виховати у собі?

9. Домашнє завдання. Онлайн-тестування „Потенціал лідера“ <http://www.iolya.com.ua/index.html>

10. Дискусійні питання: Чи варто брати на себе відповідальність за щось важливе для суспільства?

Сумніватися – це добре чи погано? (Тільки люди самовпевнені, недалекоглядні ні в чому не сумніваються. Мудрець же шукає підтвердження істині, а тому й сумнівається, шукаючи правильний шлях. До звинувачень він ставиться виважено, помірковано.)

12. Робота в групах:

1-ша група. Завдання. Виписати цитати до образу головного героя. Скласти його образну характеристику

2-га група. Завдання. Виписати цитати до образу юрби. Охарактеризувати натовп

3-тя група. Завдання. Зробити порівняльний аналіз драматичного етюдю „По дорозі в Казку“ й поеми І. Франка „Мойсей“.

13. Створіть асоціативні куці до понять або сенкан: Лідер (духовна сила - особистість - благородство вчинків - альтруїзм - самопожертва...) Юрба (маса – безформенна- інстинкти- стадо - злість - злорадство - жорстокість)

14. Метод „Мікрофон“:

- На якому шляху до омріяної свободи, на вашу думку, перебуває наш народ сьогодні?

- Які моральні й духовні цінності повинні, на вашу думку, мати сьогоднішні поведирі нації, українські державотворці?

- Які слова сказав би Мойсей сьогоднішнім українцям?

- Чим переймаються українці сьогодні більше: духовними цінностями чи матеріальними?

- Які вожді ведуть народ за собою сьогодні? Чи вірить їм народ?

- Чи вірите ви, що будемо пишатися своєю Батьківщиною перед світом?

- Чи зміг би я бути людиною, що здатна повести за собою народ? Чи стало б у мене сил? Які риси характеру для цього кроку притаманні мені? Над чим потрібно працювати?

- Скоро ти станеш повноцінним громадянином України. Яким громадянином ти будеш? Наскільки це питання важливе для тебе? Чи важливо, щоб громадяни держави були патріотами? Чому?

Міжпредметні зв'язки.

„Притча про метелика“.

У давнину був собі один мудрець, до якого люди приходили за порадою. Усім він допомагав, люди йому довіряли і дуже поважали його вік, життєвий досвід і мудрість. Якось одна заздрісна людина вирішила знеславити мудреця у присутності багатьох людей. Заздрісник і хитрун придумав цілий план, як саме це зробити: „Я упіймаю метелика й у жмені принесу мудрецю, потім запитаю його: живий у мене в руці метелик чи мертвий. Якщо мудрець скаже, що живий, я стисну щільно кулак, роздавлю метелика й, розкривши долоню, скажу, що наш великий мудрець

помилився. Якщо мудрець скаже, що метелик мертвий, я розкрию кулак, метелик вилетить живий і неушкоджений, і я скажу, що наш великий мудрець помилився“. Так і зробив заздрісник, піймав метелика і пішов до мудреця. Коли він запитав мудреця, той відповів: „Усе в твоїх руках“.

2.Завдання випереджувального характеру:

1-а група „Історики“ підготувала матеріал про визначні історичні постаті, визначила риси характеру, що притаманні їм, як лідерам.

2-а група „Психологи“ підготувала матеріал про типи лідерів.

Лідер-організатор. Його головна відмінність в тому, що потреби колективу він сприймає як свої власні і активно діє. Причому бере на себе ту частину роботи, яку інші з якихось причин - пасивності, відсутності здібностей, ліні і т.п. - узяти на себе не можуть. При цьому він не перетворюється на „хлопчика на побігеньках“, тому що без розпоряджень і команд уміє залучати до справи і інших. Хай навіть ця справа для когось і не вигідна, та зате потрібна колективу. Лідер оптимістичний і упевнений, що більшість проблем цілком вирішувана. За ним йдуть, знаючи, що він не стане пропонувати марну справу.

Уміє переконувати, схильний заохочувати, а якщо і доводиться виразити своє несхвалення, то робить це, не зачіпаючи чужої гідності, і в результаті люди прагнуть працювати краще. Готовий використовувати корисні пропозиції товаришів, що навіть суперечать його власній позиції. Саме такі люди завжди на виду в будь-якому неформальному колективі, починаючи від компанії на заміській прогулянці до серйозної суспільної організації, що не встигла ще обрости бюрократичним апаратом. Лідер-творець. Привертає до себе перш за все здатністю бачити нове, братися за рішення проблем, які можуть показатися нерозв'язними і навіть небезпечними. Може поставити задачу так, що вона зацікавить і приверне людей. Не командує, а лише запрошує до обговорення. Проте багато хто сприймає це як наказ і виконує його охоче і безкорисливо. Спілкування з таким лідером лестить самолюбності оточуючих його і тим самим ще більше збільшує їх добровільну залежність. Лідер-боєць. Вольова, упевнена в своїх силах людина. Першим йде назустріч небезпеці або невідомості, без коливань вступає в боротьбу. Готовий відстоювати те, в що вірить, і не схильний до поступок. Нерідко бере відповідальність за те, що відбувається на його очах, не виправдовуючись тим, що, мовляв, „начальству

видніше“ або „моя хата з краю“. Захоплені його сміливістю, за ним йдуть і інші. Проте такому лідеру деколи не вистачає часу, щоб продумати свої дії і все передбачити. З цієї ж причини може зарахувати у вороги недавнього соратника, не зрозумівши його логіки. „Божевільня хоробрих“ - ось його стиль. Лідер-дипломат. Якби він використовував свої здібності в зло, то його цілком можна б було назвати майстром інтриги. Він спирається на чудове знання ситуації, у тому числі і її прихованих деталей, в курсі пліток і пересудів і тому добре знає, на кого і як вплинути. Не подаючи вигляду, чуйно реагує на все, що згодом можна використовувати. Віддає перевагу довірчим зустрічам в колі однодумців. Дозволяє відкрито говорити те, що всім відомо, щоб відвернути увагу від своїх планів, що не афішуються. Правда, такого гатунку дипломатія нерідко лише компенсує невміння керувати більш гідними способами. Лідер-утішник. До нього пнулися тому, що він готовий підтримати у важку хвилину. Поважає людей, відноситься до них доброзичливо. Ввічливий, попереджувальний, здібний до співпереживання. Він завжди знайде час, щоб вислухати людину, гарантуючи при цьому збереження таємниці. Своїм оптимізмом допомагає повірити в свої сили, чого від нього часто і

чекають. Проте він не просто терплячий слухач. Аналізуючи проблему, разом із співбесідником уміє знаходити вихід з складного положення.

(Учні в процесі ознайомлення з інформацією визначають, який тип лідера притаманний їм.)

3. Словникова робота

Лідерство – провідний вплив члена групи - лідера - на групу в цілому. Лідерство вивчається у соціальній психології, де виділяються дві основні лідерські ролі, пов'язані з різними аспектами функціонування: діловий лідер, емоційний лідер. Стилі лідерства: авторитарний (лідер діє владно, жорстко); демократичний (свобода дій, рішень, ініціативи); ліберальний (усувається від активного управління, необмежена свобода дій) Народ - в етнічному вимірі фактично збігається з визначенням поняття етнос. У державно-політичному розумінні -це об'єднання різних етносів, пов'язаних спільністю державно-політичних інтересів, громадянства тощо. Нація- історична спільність людей, що складається у процесі формування спільності території, економічних зв'язків, мови, етнічних особливостей культури та характеру.

4. Сходинки „Кроки до успіху“:

- Вольовий, здатний долати перешкоди на шляху до мети;
- настирливий, уміє розумно ризикувати.
- терплячий (готовий довго і добре виконувати одноманітну, нецікаву роботу);
- ініціативний і вважає за краще працювати без дріб'язкової опіки. Незалежний;
- психічно стійкий і не дає захопити себе нерéalними пропозиціями;
- добре пристосовується до нових умов і вимог;
- самокритичний, тверезо оцінює не тільки свої успіхи, але і невдачі;
- вимогливий до себе і іншим, уміє запитати за доручену роботу;
- критичний, здатний бачити в принадних пропозиціях слабкі сторони;
- надійний, тримає слово, на нього можна вважатися;
- витривалий, може працювати навіть в умовах перевантажень;
- сприйнятливий до нового, схильний вирішувати нетрадиційні задачі оригінальними методами;
- стресостійкий, не втрачає самовладання і працездатності в екстремальних ситуаціях;

- оптимістичний, відноситься до труднощів як до неминучих і переборних перешкод;
- рішучий, здатний самотійно і своєчасно ухвалювати рішення, в критичній ситуації брати відповідальність на себе;
- здатний міняти стиль поведінки залежно від умов, може і зажадати, і підбадьорити.

**4. Порівняльний аналіз уривків творів
Т.Шевченка „Великий льох“ та „Україна в огні“
О.Довженка**

Т.Шевченко. Уривок із поеми „Великий льох“

Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати.

„Україна в огні“ О.Довженка. Уривок із твору.
Німецький офіцер Ернст фон Крауз говорить своєму синові: „Ці люди абсолютно позбавлені вміння прощати один одному незгоди навіть з ім'я інтересів загальних, високих. У них немає державного ін-

стинкту... Ти знаєш, вони не вивчають історії. Дивно-вижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова „нація“ остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників... “

5.Тези статті Уласа Самчука „Нарід чи чернь?“(1941).

1.Хто ми? Нарід чи чернь? Нація чи маса?.. Організована, свідома, вигранена збірна одиниця без'язиких і безликих постатей?

2....не переконані внутрішньо, що весь той людський матеріал...вповні заслуговує на назву нарід. З жалем стверджуємо, що величезна маса живих людиноподібних істот не розуміє і не усвідомлює в собі двох дуже важливих і основних елементів: людську гідність і національну свідомість. 3.Почувати себе людиною,, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках - значить зламати самих себе, це значить втратити основний стрижень буття, це значить перекреслити своє моральне обличчя.

4.Національна свідомість - це перша передумова широкої, свідомої і творчої чинності взагалі. Денаці-

оналізована людина не може бути сильною, не може мати міцного морального хребта, не може бути повним характером.

5....Не все одно, хто як говорить, яким богам молиться, які книжки читає... А коли - все одно, це значить, що ми не нарід, не якась спільна історична збірна сила, а невиразна юрба, сіра маса, вічно принижена без всяких ідеалів чернь.

Мистецький контекст :

Твори суміжних мистецтв з теми „Лідер і народ“. Картини-ілюзії Олега Шупляка (Автор володіє безмежною фантазією, таке враження що одна картина розкриває одразу кілька історій. Автор неначе запрошує до гри з такими картинами-ілюзіями, спочатку побачити одне, потім друге, а вкінці все разом у цілісності і таким чином зрозуміти всю філософію задуму...)

2.3. Зразки завдань та вправ до теми:

В.Підмогильний. Роман „Місто“. Світовий мотив підкорення людиною міста. Зображення „цілісної“ людини: в єдності біологічного, духовного, соціального

1.Епіграфи до уроку:

Блаженна людина, що насичується від плодів своєї праці і шукає в ній утіху. Характер подібний на дерево, а репутація - на тінь. Ми турбуємося про тінь, а насправді треба думати про дерево.

Будь уважним до своїх думок. Вони - початок вчинків. (Святе письмо).

1.Постановка проблеми, над вирішенням якої працюємо протягом уроку:

Який же Степан Радченко: позитивний чи негативний герой? Учні отримують індивідуальні картки „Кроки до життєвого успіху,, самостійно їх заповнюють протягом уроку.

(Орієнтовний зміст карток:

-вести здоровий спосіб життя;

-активна життєва позиція – запорука успіху;

-обрана професія повинна відповідати потребам душі...бо вона не тільки засіб виживання, а й само-реалізації...)

2. Аналіз епіграфа твору:

„Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина — людина їсть і п’є: як тварина — вона множитья і як тварина — викидає; як янгол — вона має розум, як янгол — ходить просто і як янгол — священною мовою розмовляє“ (Талмуд).

Чому саме цей вислів використав автор як епіграф?

3. Скласти порівняльну таблицю позитивних та негативних рис Степана Радченка. У чому вони проявляються?

• наполегливий • егоїстичний • талановитий • самотній • прагматичний • меркантильний • уміє аналізувати • корисливий • відповідальний • гордовитий • самоіронічний • критичний

4. „Мозковий штурм“:

Не обов'язково бути чесним. Головне вміти знаходити виправдання. Як саме стосуються ці слова Степана?

5. Дискусійне запитання:

Степан завойовник чи жертва міста („плюси“ та „мінуси“ його становища) Досягає матеріального добробуту ... та не має поруч коханої жінки, близької людини, кому можна вилити душу, ...та не має справжніх друзів. Стає відомим письменником...

...за рахунок одного оповідання, а повість про людей так і не написана. Навчився гарних манер, вмів „подати“ себе у товаристві ...але це лише маска, під якою все прораховується наперед.

6. Метод „Прес“. Створення схеми „цілісної“ людини.

Учні відповідають, використовують схему методу „Прес“: Я думаю... Тому що... Наприклад... Отже...

7. Проектуємо життя Степана Радченка, який, приїхавши у місто, зумів зберегти душевну чистоту. Чого він зумів би досягти, а що, навпаки, ніколи б не отримав?

8. Утворіть асоціативні кущі із словами „село“, „місто“.

9. Скласти сенкан з одним із слів.

Міжпредметні зв'язки:

1. Порівняльний аналіз творів української літератури: новела „Інтермецо“ М.Коцюбинського та роман „Місто“ В. Підмогильного.

2. Група „Дослідники“ підготувала матеріал про інфраструктуру міста початку ХХст..

3. Група „Лінгвісти“ підготувала пояснення окремих слів Маргінал (від лат. *margo* - край, межа,

кордон) - суспільний індивід - людина, що перебуває на краю, на межі різних систем - культур, соціальних цінностей, і яка зазнає їхнього суперечливого впливу. В індивідуальному плані - це особа, що має групову приналежність без групової ідентифікації. Поняття маргінал традиційно використовується для аналізу граничного положення особистості щодо якоїсь соціальної спільноти, що при цьому накладає певний відбиток на її психіку та спосіб життя. Урбаністика - наука про принципи просторового планування міст і селищ; цей термін зазвичай вживається як синонім просторового планування.

4. Група „Психологи“ допоможе учням „прожити“ лінію поведінки героя:

- Чому саме такий шлях здобуття міста обрав Степан? Що могло бути основною причиною такого вчинку?

Поради психолога

Поради оптимістам

Оптимісти повинні пам'ятати, що песимізм того, з ким вони спілкуються, - часто лише маска. Зазвичай це тому, що колись з такою людиною сталося щось погане, з чого він зробив загальний висновок про світ: „Не треба ділитися з людьми своїм щастям. Його потрібно тримати всередині“. Таким людям

просто варто показати, що не все так погано. І якщо з песимістом спілкуватися більш тривалий час і показувати йому, що світ не такий вже і чорний, то він поступово почне бачити його кольоровим. І не треба звинувачувати песиміста в поганому настрої - він має на це свої підстави. Згадайте депресивного ослика Іа. Стати таким його змусили обставини життя, адже він втратив свої частини тіла. І песиміст відчуває себе подібним чином. Йому здається, що коли він ділиться з людьми чимось добрим, то ніби втрачає частину тіла - частина самого себе. Але якщо песиміст буде постійно знаходитися в колі оптимістів, то почне отримувати від них їх радості і на власні очі побачить, як люди діляться між собою чимось добрим і нічого при цьому не втрачають, а навпаки - набувають.

Поради песимістам

Основна порада для песиміста - не боятися спілкуватися з людьми. Навчитися ділитися будь-якими емоціями. Песимісти говорять переважно про погане. У багатьох заведено при зустрічі „плакати“, що немає грошей, здоров'я ... Це така психологічна гра, яка, як люди вважають, їх захищає. Це робить навколо них таку песимістичну територію, де в самій середині можна зберегти хоч трохи власного оп-

тимізму, в якому вони ніколи не зізнаються. Тому в цілому в спілкуванні оптиміста з песимістом кожному є що почерпнути в опонента. Песимістам - навчитися відкриватися іншим людям, проявляти свої позитивні емоції, а оптимістам - навчитися більш вдумливо і ґрунтовно підходити до вирішення питань.

ВИСНОВКИ

Формування соціальної та громадянської компетентності – процес цілісний і багатогранний, такий, що припускає не просто навчання учня, а становлення його мотиваційності, інтелектуальності та поведінкової сфер особистості.

Отже, сучасна освіта повинна підтримувати та скеровувати молодь на збагачення свого досвіду та досвіду майбутніх поколінь, так як явище соціальної компетентності нерозривно пов'язане з процесом формування особистості та соціалізації її в суспільстві, тому що суспільство трансформується, змінюються його стереотипи та цінності.

Процес формування соціальної та громадянської компетентності не має бути спонтанним, стихійним процесом. Програмоване досягнення високого рівня цієї компетентності можливе лише за дій, які вимагають самовизначення, самовираження індивіда, його творчої самореалізації. За правильних психолого-педагогічних умов можливий успішний розвиток соціальної компетентності високого рівня в абсолютної більшості учнів.

Орієнтацією на продуктивний розвиток особистості дитини в сучасному суспільстві є інтегрований підхід до навчання, провідна ідея якого ґрунтується на основі здобуття знань, що розширюють можливості соціальної адаптації школяра до різних життєвих умов, формують у нього вміння діяти в різних життєвих ситуаціях у процесі взаємодії з довкіллям, сприяють творчій самореалізації, створенню системи загальнолюдських і національно-духовних цінностей.

Інтегровані знання при вивченні шкільного курсу української мови та літератури мають формуватися під впливом переплетіння різних дисциплін (мова з літературою, література з мовою, історією, художньою культурою, образотворчим мистецтвом та іншими), тому робота на проведення міжпредметних зв'язків з цими дисциплінами сприяє ефективному засвоєнню матеріалу, створює можливість для використання та застосування знань в практичних життєвих ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гончаренко С., Мальований Ю. Інтегроване навчання: за і проти // Освіта. – 1994. – 16 лютого. – с.3.
2. Докторович М. О. Соціальна компетентність: співвідношення наукових категорій/ М.О. Докторович/Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції „Наука та освіта-2006“.-Т.2. „Педагогічні науки“. - Дніпропетровськ, 2006.- С.81-89.
3. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту „Громадянська освіта – Україна“ / ред. кол. // Історія в школах України. - 2006. - № 8. - С. 5.
4. Зарубінська І. Б. Формування соціальної компетентності студентів вищих навчальних закладів (теоретико-методичний аспект) : монографія / І. Б. Зарубінська. - К. : КНЕУ, 2010. - 348 с.
5. Іванчук М.Г. Формування і розвиток особистісного потенціалу школяра в процесі інтегрованого навчання // Психологія: Зб.наукових праць. – К.: КПУ імені П.Драгоманова, 2003. – Вип.19. – с.127-131.
6. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. – Чернівці: Рута, 2004. – 359с.

7. Компетенісний підхід у сучасній українській освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О.Овчарук. - К.: "К.І.С.", 2004. - С. 23.
8. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Шлях освіти, 2001. Кулінічев Б. М., 2007. – 144 с.
9. Корнух Г. Виховання загальнолюдських цінностей на уроках української літератури // Дивослово. - 2006. - № 7.
10. Кравченко Т. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку: автореф.дис.. д-ра пед. наук:13.00.07 / Т.Кравченко – К.,2010. – 41с.
11. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у поведінці особистості / Л. А. Лепіхова // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 2. - С. 65-69.
12. Мудрик А. К. Соціальний інтелект та соціальна компетентність/А.К.Мудрик // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 3. - С. 4-6.
13. Ніколаєску І.О. Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів: науковометодичний посібник / І.О.Ніколаєску. – Черкаси: ОІПОПП, 2014. – 76с.

14. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів.//Початкова освіта. – 2011. - №18

15. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / Пометун О.І. // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23.